

Lavaboschaal

Toegeschreven aan Isbrant Blom (werkzaam in Alkmaar 1672-1690)

1680. Zilver, 26,6 x 34,4 cm, 398 gram

Merken: tulp (meesterteken toegeschreven aan Isbrant Blom), leeuw (provinciale keur van Holland), toren (stadskeur van Alkmaar), S (jaarletter voor 1680)

Herkomst: John Endlich Antiquairs, Haarlem (2009)

Stedelijk Museum Alkmaar
Alkmaar

Alkmaars 17de-eeuws zilver is gewaardeerd, maar zeldzaam. Zeker kerkelijke objecten verschijnen niet veel op de markt. Het Stedelijk Museum Alkmaar heeft vooral wereldlijk zilver in zijn collectie, waaronder een zevental prachtige tazza's. Toen directeur Lidewij de Koekkoek in maart 2009 op de TEFAF een schitterend gedecoreerde lavaboschaal van een Alkmaarse meester zag, was het besluit dan ook snel genomen om te proberen die voor het museum te verwerven. Dankzij steun van de Vereniging Rembrandt kon de aankoop daadwerkelijk worden gedaan.

In 1957 vond in het Westfries Museum te Hoorn de tentoonstelling *Zilver van het Noorderkwartier* plaats. Uit de bijbehorende catalogus blijkt dat daar slechts tien 17de-eeuwse objecten van Alkmaarse makelij waren te zien.¹ Dat aantal verbaast niet: 17de-eeuws zilver is in het algemeen zeldzaam, en voor Alkmaar speelt mee dat in een kleine provinciestad niet zoveel zilversmeden werkzaam zullen zijn geweest als in bijvoorbeeld Amsterdam. Maar omdat er zo weinig Alkmaars zilver uit deze periode bewaard is gebleven, is het bijzonder dat er in 2009 een schaal uit 1680 van een Alkmaarse meester op de markt kwam, temeer daar het een uitzonderlijk gaaf object betrof.

Het gaat om een zogenaamde lavaboschaal, waarin het water werd opgevangen dat uitgegoten werd tijdens de liturgische handwassing door een bisschop, abt of pastoor. Vaak vormt de schaal of schotel een stel met een lavabokan. Bij de Alkmaarse schaal hoort geen kan, al is het mogelijk dat er wel één is geweest die verloren is gegaan. Het stuk is gemerkt met een meesterteken dat wordt toegeschreven aan Isbrant Blom.²

Deze kunstenaar is terug te vinden in de Alkmaarse archieven. Zo blijkt uit het gildearchief van de Alkmaarse goud- en zilversmeden dat Blom op 13 mei 1672 werd ingeschreven, in 1687 de functie van keurmeester vervulde en in 1689 die van deken. Uit de doop-, trouw- en begraafregisters is op te maken dat hij op 11 juli 1690 in de Grote of Sint-Laurenskerk te Alkmaar werd begraven – bij de teraardebestelling van de ‘silversmit’ werd de kerkklok ‘2 poosen geluijt’.

Overigens is het wat misleidend om in 17de-eeuws Alkmaars verband over een gilde van goud- en zilversmeden te spreken. Pas in 1774 werd er namelijk een officieel gildereglement opgesteld door de burgemeesters van de stad. De smeden hadden al vanaf 1604 herhaalde verzoeken om een eigen reglement gedaan, maar kregen keer op keer nul op het rekest. Ondertussen organiseerden ze zich wel precies zo als een ‘echt’ gilde, waarschijnlijk naar het voorbeeld van hun Amsterdamse collega’s, van wie er enkele naar Alkmaar waren verhuisd.³

HOLLANDSE BLOEMSTIJL

De zilveren lavaboschaal van Blom is een geslaagd voorbeeld van de zogenaamde Hollandse bloemstijl, die in de jaren zeventig en tachtig van de 17de eeuw gangbaar was. De toepassing van deze van oorsprong wereldlijke stijl op een kerkelijk object lijkt misschien wat ongepast, maar dat werd in het toenmalige Holland waarschijnlijk

Detail: Maria

niet als zodanig ervaren. Het streven naar een kunstzinnige uitvoering van kerkelijke objecten kan gelegitimeerd zijn met een beroep op de bijbel. Het volk Israël kreeg via Mozes van God immers de opdracht kostbare materialen te leveren voor de bouw van de tempel. Voorts kan het *juist* passend zijn geacht om voor de eucharistieviering objecten van bijzondere kostbaarheid en schoonheid te gebruiken. Het centrale sacrament moest immers met de grootste zorg – ook artistieke – worden omringd.⁴

De opvallend gevarieerde ranken en knoppen die het randwerk van Bloms schaal vormen, zijn fraai uitgevoerd in drijfwerk en stippeltechniek. De decoratie is nauwelijks verpoetst of gesleten in de loop der eeuwen. Opmerkelijk is dat vier van de zes afgebeelde heiligenfiguren zijn opgenomen in de versierde rand. Een vergelijkbare schaal van Blom is afgebeeld in het vierdelige standaardwerk *Dutch Silver* van J.W. Frederiks uit 1952-61.⁵ Dit is eveneens een kerkelijk object in bloemstijl; de voorstelling met figuurtjes op het ovale middenveld is hier echter geheel gescheiden van de bloemmotieven op de rand.

SCHAAL MET EEN VERHAAL

Behalve kunsthistorische kwaliteiten heeft de schaal ook historische waarde. Hij biedt mooie aanknopingspunten voor verhalen over Alkmaar en Alkmaarders. Zo vertelt het object over het bloeiende bedrijf van de lokale zilversmeden en over de katholieke geloofsbeleving binnen Alkmaar en de regio na de Reformatie.

Veel Alkmaars zilverwerk voor de rooms-katholieke markt uit de tweede helft van de 17de eeuw is gemerkt met een vlammeend hart. Kennelijk was er naast deze specialist, wiens naam onbekend is, nog ruimte voor Isbrant Blom, die zich eveneens toelegde op kerkelijke objecten. Nu was het rooms-katholicisme in Alkmaar in de 17de eeuw uitzonderlijk sterk. Na de Alteratie van 1572 was het verboden het katholieke geloof in het openbaar te belijden, maar in de eerste decennia van de 17de eeuw heette de stad toch de meest katholieke van Holland te zijn. In 1616 schreef een apostolisch vicaris ‘Alcmariae magnus est catholicorum numerus’: Alkmaar heeft een

Detail: heilige Agnes met lammetje of heilige Margaretha van Antiochië met draak

groot aantal katholieken. In de tweede helft van de eeuw liep de aanhang van de katholieke kerk echter snel terug, ongetwijfeld omdat bij de Vrede van Munster in 1648 duidelijk was geworden dat die zijn bevoorrechte positie voorgoed kwijt was.⁶

Dat Blom zich desondanks heeft kunnen handhaven, naast de meester van het vlammeende hart, heeft te maken met de hoge kwaliteit van zijn werk en komt mogelijk ook doordat hij voor opdrachtgevers in de omgeving werkte, niet of niet uitsluitend voor Alkmaarse instanties. Objecten van zijn hand worden momenteel althans vooral gevonden in parochies rondom Alkmaar: Limmen, Beverwijk, Heiloo, Uitgeest, Schoorl, Spierdijk en Burgerbrug.

ONGRIJPBARE HEILIGEN

Dat Blom voor een geografisch nogal verspreide klantenkring werkte, maakt het moeilijk te bepalen voor welke statie de lavaboschaal uit 1680 is vervaardigd en wie de opdrachtgever was. De schaal zelf biedt twee aanknopingspunten: de afgebeelde heiligen en de initialen vlak onder de bovenrand (BVHPAVBL). De figuren kunnen patroonheiligen zijn van de statie waarvoor de schaal bestemd was, of naamheiligen van de opdrachtgevers/schenkers. De initialen behoren waarschijnlijk aan twee gulle gevers toe, genaamd 'B.. van H..' (Priester) en 'A.. van B..' (Licentiaat)'.⁶

Detail: rechts een heilige bisschop en links een heilige prins of koning

De figuren in het randwerk zijn vrij eenvoudig te determineren. Christus (boven) en Maria (onder) zijn beiden heel toepasselijk door wolkmotieven omgeven en van een stralenkrans voorzien. De dame met een kruis en palmtak, die vergezeld wordt door een lam, is de heilige Agnes – al moet ook de optie worden opgehouden dat het om Margaretha van Antiochië met een draak gaat, want het lammetje heeft wel zeer geprononceerde tanden. De jeugdige franciscaan rechts, met lelie en kruis, is Antonius van Padua. Op grond van dit laatste portretje kan worden aangenomen dat de schaal gebruikt is in een franciscaner statie. Die waren er in de regio in Alkmaar, in Hoorn en in Haarlem; de laatste was zelfs specifiek aan Antonius gewijd.

De heiligen op het middenveld, de figuren die hoogstwaarschijnlijk de meest directe verbinding vormen met de schenker(s) van de schaal en/of de statie waarvoor hij bestemd was, zijn helaas minder gemakkelijk te identificeren. Diverse deskundigen hebben zich er al over gebogen, maar tot nu toe kon niemand tot een eenduidige, bevredigende determinatie komen. Omdat de twee elkaar niet aankijken, is het onaannemelijk dat het om een hecht duo uit de heiligentraditie gaat.

Voor de bisschop rechts is de naam van Bonifatius genoemd; mogelijk is het object in diens linkerhand een aambeeld. Het wapen in zijn rechterhand is dan het zwaard waarmee hij gedood werd, maar zeer atypisch is het ontbreken van het boek. De heilige in het linker medaillon is eveneens lastig thuis te brengen – het is zelfs onduidelijk of deze figuur een vrouw of een jongeman moet voorstellen. Als het een vrouw is, kan het de heilige Helena zijn, die koningin was en dus met kroon wordt afgebeeld. Is het een jongeman, dan is het misschien Adelbertus, een heilige van koninklijke komaf, die in Egmond werd vereerd. Tot op heden moeten we het echter houden op 'een heilige bisschop en een heilige prins of koning, die waarschijnlijk in Alkmaar of omgeving bijzondere verering genoten'♦

Christi M. Klinkert
Conservator Stedelijk Museum Alkmaar

Noten

1. *Zilver van het Noorderkwartier*, cat. tent. Hoorn (Westfries Museum) 1957, pp. 9-12.
2. K. Citroen, *Dutch goldsmiths' and silversmiths' marks and names prior to 1812*, Leiden 1993, p. 160.
3. *Zilver van het Noorderkwartier*, op. cit. (noot 1), pp. 41-42.
4. Zie over dit onderwerp D.J. Biemond, 'Decente Magnificentie. Wereldse luister voor de kerk. Enkele voornamen 18de-eeuwse ensembles voor kerkelijk gebruik', *Bulletin van het Rijksmuseum* 52 (2004), pp. 202-54.
5. J.W. Frederiks, *Dutch Silver*, Den Haag 1952, I, nr. 185.
6. Gegevens over katholicisme in Alkmaar zijn ontleend aan J. Vis et al., *Geschiedenis van Alkmaar*, Zwolle 2007, pp. 265-72.